

مجازات های جایگزین حبس در جرائم اطفال و نوجوانان

دکتر جمال بیگی

(عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه)

حسین بیگی

(دانشجوی دوره دکتری تخصصی حقوق کیفری و جرم‌شناختی)



مجلس شورای اسلامی

۱۳۹۸

سرشناسه	:	بیگی، جمال، ۱۳۵۴
عنوان و نام پدیدآور	:	مجازات‌های جایگزین حبس در جرائم اطفال و نوجوانان/ نویسندگان: جمال بیگی، حسین بیگی
مشخصات نشر	:	تهران: فانوس دنیا، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	:	۲۲۴ ص. ۴۰۰,۰۰۰ ریال
شابک	:	۹۷۸-۶۲۲-۶۰۹۷-۴۶-۸
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
موضوع	:	نوجوانان بزه‌کار- وضع حقوقی و قوانین - ایران
رده بندی دیویی	:	۳۴۵/۵۵۰۳
شماره کتابشناسی ملی	:	۵۸۰۸۷۱۲



www.fanoosedonya.ir
Fanoosedonya@yahoo.com

مجازات‌های جایگزین حبس در جرائم اطفال و نوجوانان

مؤلفان: دکتر جمال بیگی، حسین بیگی

طرح جلد: صدیقه شاه میرزایی جشقانی

انتشارات: فانوس دنیا

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۸

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۰۹۷-۴۶-۸

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۴۰۰,۰۰۰ ریال

فهرست مطالب

بخش اول: کلیات	۱۵
فصل اول: مروری بر مبانی و مفاهیم	۱۵
فصل دوم: پیشینه تاریخی مجازات اطفال و نوجوانان بزه کار	۵۳
فصل سوم: اهداف و اصول ناظر بر تعیین مجازات اطفال و نوجوانان بزه کار	۶۵
بخش دوم: جایگزین های حبس ناظر بر اطفال و نوجوانان بزه کار و انواع آن	۸۵
فصل اول: جایگزین های حبس	۸۵
فصل دوم: محدودیت ها و مسئولیت های اجتماعی و حقوقی	۱۰۳
فصل سوم: مراقبت با دیدگاه آفروژنک	۱۱۵
فصل چهارم: سپردن طفل به والدین، سرپرستان قانونی یا الزام به تأدیب	۱۲۵
فصل پنجم: سپردن طفل به خانواده مدد اعتر	۱۳۵
فصل ششم: مجازات های شفاهی و سرزنش با محوریت علییه و جبران ضرر و زیان وی	۱۴۷
فصل هفتم: الزام به شرکت در کلاس های آموزشی و حرفه ای و نیز شرکت کم حضور در مراکز مراقبت	۱۵۷
فصل هشتم: خدمات عام المنفعه	۱۶۷
بخش سوم: ارزیابی مطالب و ارائه پیشنهادات	۱۹۵
فصل اول: ارزیابی مطالب	۱۹۵
فصل دوم: ارائه راه کار و پیشنهادات	۲۰۳
فهرست منابع و مآخذ	۲۰۹

الف: منابع فارسی ۲۰۹

ب: منابع انگلیسی ۲۲۴

ج: تارنماها ۲۲۴

www.ketab.ir

مقدمه

مجازات‌های جایگزین حبس که تحت عنوان مجازات‌های اجتماعی یا عنائین دیگری نظیر «مجازات‌های جامعه‌مدار» مرسوم گشته‌اند در سیر زنده شماری از تدابیری هستند که از سوی نظام‌های عدالت کیفری و از رهگذر قانون‌گذاری اتخاذ و در بطن جامعه و با مشارکت مردم از سوی فرد محکوم به اجرا در می‌آید. نوع و میزان شدت و حدت این کیفیات با توجه به جرم ارتكابی، شخصیت و پیشینه کیفری بزه‌کار، دفعه‌های ارتكاب جرم، وضعیت بزه‌دیده و آثار ناشی از آن و سایر اوضاع و احوال و جهات مخففه از سوی قاضی رسیدگی‌کننده تعیین می‌گردد.

در قوانین داخلی نیز هر چند برابر ماده ۴۷ قانون مجازات اسلامی منظور از طفل کسی است که به سن بلوغ شرعی (۱۰ سال تمام قمری در پسران و ۹ سال تمام قمری در دختران) نرسیده باشد. لیکن با توجه به ماده ۱ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان ۱۳۸۱ و مواد ۸۸، ۸۹ و ۹۱ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ می‌توان گفت که منظور از اطفال و نوجوانان به‌عنوان یکی از بزه‌کاران

مشمول مجازات‌های جایگزین حبس، کلیه افراد (اعم از مذکر و مؤنث) کمتر از ۱۸ سال تمام شمسی می‌باشد. از نظر اسناد بین‌المللی، به ویژه ماده ۱ کنوانسیون حقوق کودک سال ۱۹۸۹ سازمان ملل متحد، منظور از کودک افراد انسان زیر ۱۸ سال است. مگر آن که طبق قانون اجرا در مورد کودک، سن بلوغ کمتر تشخیص داده شود و از طرف دیگر، در حوزه بین‌المللی نیز مسأله بزه کاری اطفال و نحوه واکنش در برابر مورد توجه قرار گرفته و به خصوص سازمان ملل متحد با صدور قطعنامه‌های متعدد نشان داده که برای این امر، اهمیت ویژه‌ای قائل است. لذا به همین جهت، مسأله جایگزین ساختن حبس مجازات‌های مناسب‌تر دیگری که از مضرات و مفاسد آن به دور باشند، به طور جدی مطرح گردیده است و با توجه به ویژگی‌های اطفال و نوجوانان، برای آن‌ها و لزوم داشتن نگرش خاص نسبت به این طیف از افراد انسانی، مستلزم توجه بیشتری است.

مجازات‌های جایگزین حبس، اشکال گوناگونی را در بر می‌گیرد که قاضی در انتخاب هر کدام از آن‌ها با توجه به شرایط و اوضاع احوال بزه‌کار، مخیر بوده و یکی از آن‌ها را بر می‌گزیند. بنابراین، این کیفرها گاه معین و مصرح در قوانین‌اند و گاه انتخاب آن بر عهده قاضی گذاشته شده است که هرگونه کاری را که از منظر خود برای بزه‌کار مربوطه لازم می‌پندارد تعیین نماید.

در ایران با مطالعه اجمالی در خصوص وضعیت حقوقی مجازات‌های اجتماعی در کشورهای خارجی و برخی کشورهای آفریقایی و جایگاه مجازات‌های جایگزین حبس در اسناد بین‌المللی، به دنبال بازدید سازمان اصلاحات جزایی بین‌المللی از قانون اصلاح و تربیت تهران در سال ۱۳۸۱، مرکز مطالعات راهبردی توسعه قضایی و شورای عالی توسعه قضایی لایحه مجازات‌های اجتماعی را تدوین و در اختیار مجلس قانونگذاری قرار داد ولی به تصویب نهایی نرسید تا این که به سال ۱۳۹۲، مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، فصلی تحت عنوان مجازات‌های جایگزین حبس تدوین و به تصویب رسید. با تصویب این قانون، موضوع مجازات‌های جایگزین، به خصوص در مورد اطفال و نوجوانان بزه دار، در ایران نیز جنبه رسمی و قانونی به خود گرفت. در راستای حبس زنجیری در تبصره ۲ ماده ۸۹ قانون مجازات اسلامی جدید، حبس خانگی در مورد اطفال و نوجوانان لحاظ شده است: «دادگاه می‌تواند با توجه به وضع متهم و جرم ارتكابی، به جای صدور حکم به مجازات نگهداری در بازمانده نقدی موضوع بندهای الف تا پ این ماده، به اقامت در منزل در ساعاتی که دادگاه معین می‌کند یا به نگهداری در قانون اصلاح و تربیت در ۲ روز آخر هفته حسب مورد برای ۳ ماه تا ۵ سال حکم دهد». فصل دهم این قانون به موضوع مجازات‌ها و اقدامات تأمینی و تربیتی اطفال و نوجوانان اختصاص داده شده است و برابر مواد ۸۸ و ۸۹

این فصل، مقنن افراد زیر ۱۸ سال را از شمول قواعد کلی کیفری استثناء کرده و با توجه به سن مرتکب، مجازات مقرر را مشخص کرده و اطفال را به ۹ تا ۱۲ سال، ۱۲ تا ۱۵ سال و ۱۵ تا ۱۸ سال درجه‌بندی نموده است. ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی جدید نیز درباره مسئولیت کیفری نوجوانان زیر ۱۸ سال مرتکب جرائم مستوجب حدود و قصاص اشعار می‌دارد: در این جرائم، هرگاه افراد بالغ کم‌تر از ۱۸ سال، ماهیت جرم ارتكابی یا حرمت آن را درک نکنند یا در سن رشد و عقل آنان شبهه‌ای وجود داشته باشد، با توجه به سنشان به مجازات‌های پیش‌بینی شده در فصل دهم این قانون از جمله خدمات عمومی رایگان و اقامت در منزل محکوم می‌شوند.

مجازات حبس امروزه یکی از رایج‌ترین نوع کیفر محسوب می‌شود، به گونه‌ای که در تمام سیستم حقوقی بسیاری از کشورها و نظام‌های حقوقی بزرگ از متدال تربی ضمانت اجراها در مقررات کیفری به شمار می‌آید. در مبحث اطفال و نوجوانان بزه‌کار، رویکرد سیاست جنایی حبس در قوانین کیفری تا حد زیادی از تصویب قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲، از معایب و عناصر ناکارآمد آن بود. لذا در راستای اعتلای نظام قضایی کشور و هم‌سویی آن با عدالت کیفری جهانی و جلوگیری از تبعات منفی گستردگی استفاده از مجازات حبس اطفال و نوجوانان که هم بر جامعه و هم بر شخص بزه‌کار آثار نامطلوبی در پی داشته، با ایجاد تحولی در سیاست جنایی

کشور در رویکرد قانون مجازات اسلامی جدید، خدمات عام‌المنفعه، جزای نقدی، تعهد به سرپرستی و نگهداری اطفال، دوره مراقبت، محرومیت از حقوق اجتماعی و اخطار کردن از مهم‌ترین مجازات‌های جایگزین حبس ناظر بر اطفال و نوجوانان بزه‌کار شناخته شده است. با این پیش‌بینی، علاوه بر هزینه‌هایی که بر دولت و جامعه تحمیل نمی‌شود، برای بزه‌کار نیز می‌تواند آثار مطلوبی به دنبال داشته باشد.

در سال‌های اخیر، مجازات حبس موضوع ایرادهای فراوانی قرار گرفته است. با نگرش به دشواری‌ها و بغرنج‌هایی که برای زندان و زندانی پدید آمده است، با نگرشی بر ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و اخلاقی زندانیان و خانواده آن‌ها باید کوشید تا از تعداد زندانیان کاسته شود.^۱

به همین جهت، مسأله جایگزین ساختن حبس با مجازات‌های مناسب‌تر دیگری که از مضرات و مفاسد آن دور باشند، به طور جدی مطرح گردیده است. اگرچه این مسأله در مورد تمام بزه‌کاران اعم از اطفال و بزرگسالان حائز اهمیت است، لیکن با توجه به ویژگی‌های اطفال بزه‌کار و لزوم داشتن نگرش خاص نسبت به این دسته و نیز افزایش نرخ بزه‌کاری اطفال و نوجوانان در سراسر جهان، موضوع مورد بحث در خصوص این گروه، مستلزم توجه بیش‌تری است. بدین ترتیب، در این کتاب، انواع مجازات‌های جایگزین حبس

^۱ ساکت، ۱۳۸۱، ص ۱۵۰

ناظر بر اطفال و نوجوانان، شرایط و نحوه اجرا، مزایا و معایب و سایر مسائل پیرامون آن‌ها در مورد اطفال و نوجوانان بزه کار مورد مطالعه قرار خواهد گرفت که ضمن بحث‌های کلی در خصوص جایگزین‌های حبس که بسیاری از آن‌ها در مورد بزرگسالان نیز قابل استفاده می باشد، توجهی ویژه به واکنش‌های متخذه در برابر اطفال و نوجوانان بزه کار خواهد شد.

سازمان ملل از ابتدای تأسیس با توجه به مشکلات موجود در مورد اداره زندان‌ها، اسناد بین‌المللی متعددی را در زمینه پیشگیری از جرم مشار با مجرمان و عدالت کیفری تدوین کرده است. کنگره سازمان ملل راجع به پیشگیری از جرم و رفتار مجرمان نیز در روند ایجاد قواعد در این زمینه نقش به سزایی داشته است. این کنگره در اولین سال تشکیل خود - در سال ۱۹۵۵ - حداقل قواعد استاندارد برای رفتار با زندانیان را به تصویب رساند. پس از آن در کنگره ششم سازمان ملل، قطعنامه شماره ۸ با عنوان جایگزین‌های حبس تصویب شد و در کنگره هفتم سازمان ملل در قطعنامه شماره ۱۶ با عنوان کاهش جمعیت کیفری زندان، جایگزین‌های حبس و ادغام اجتماعی مجرمان به تصویب رسید. سرانجام شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل در سال ۱۹۸۶ قطعنامه‌ای راجع به جایگزین‌های حبس تصویب کرد و در آن از دبیرکل سازمان ملل درخواست کرد تا گزارشی راجع به جایگزین‌های حبس تهیه کند و

آن را به هشتمین کنگره ارائه دهد و موضوع جایگزین های حبس را با هدف تدوین اصول اساسی در این زمینه با همکاری مؤسسات سازمان ملل در خصوص پیشگیری از جرم و رفتار با مجرمان مورد مطالعه قرار دهد و در هشتمین کنگره سازمان ملل بحثی پیرامون سیاست های عدالت کیفری در رابطه با مشکلات زندان، سایر مجازات های کیفری و اقدامات جایگزین مطرح شد و مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۱۹۹۰ قطعنامه شماره ۴۵/۱۱۰ خود تحت عنوان «حفاظت قضاوت» استاندارد سازمان ملل راجع به اقدامات غیربازداشتی مرسوم به «توریو» را به تصویب رساند.^۱

در اینجا به منظور بررسی از افراط گرایی و سقوط در عرصه نامطمئن دیگری، ابتدا باید بعد عالمانه و بی طرفانه ای نسبت به کیفیت سیاست ها و برنامه های تعیینی، قضایی و اجرایی گذشته داشته باشیم تا میزان سهم ناکارآمدی و حرات حبس را در تأمین اهداف و کارکردهای مجازات حبس به ویژه نسبت به اطفال و نوجوانان بزه کار در مقایسه با سایر عوامل دریابیم و اینکه قانون مجازات اسلامی جدید در خصوص جایگزین های حبس تاثر بر اطفال و نوجوانان را با آگاهی و شناخت و تدبیر زیرساخت های لازم انتخاب کنیم. بدون تردید اجرای مجازات حبس برای بسیاری از جرائم و افراد نه تنها ناکارآمد و غیرمفید است بلکه زیان آور نیز

^۱ یاقوتی، ۱۳۸۷، صص ۳۰-۲۹

خواهد بود اما متقابلاً در بسیاری از جرائم و نسبت به بسیاری از افراد به شرط استفاده از برنامه‌های علمی، استفاده از مجازات حبس بهترین واکنش و مجازات تلقی می‌شود. با نگاهی به تاریخچه به وجود آمدن مجازات حبس و موارد به‌کارگیری آن به وضوح می‌توان دریافت که حبس از آن دسته مجازات‌هایی است که از قدیم‌الایام تا به امروز به شکل‌های مختلفی اجرا می‌شود که در این سیر علیرغم توسعه موارد به‌کارگیری آن شاهد تغییرات و تحولاتی در اوضاع و شرایط استفاده از آن در کشورهای مختلف دنیا هستیم.

امروزه دانشجویان و علمای حقوق، جرم‌شناسی و جامعه‌شناسی با قطعیت تمام از دناو، دهای تحقیقات علمی و میدانی خود که با کمی تأمل به راحتی قابل رد است و با توجه به اثرها و پیامدهای سوء و آسیب‌های اجتماعی به‌واسطه آن، به‌کارگیری مجازات حبس را به عنوان مجازاتی با هدف اصلاح، بازپروری و توانمندسازی فرد مجرم و خطاکار به ویژه اطفال و نوجوانان برای بازگشت به اجتماع و ادامه زندگی به عنوان یک فرد عادی ابزار مناسبی نمی‌دانند و به شدت برای کاهش تبعات منفی آن بر ضرورت به‌کارگیری مجازات‌های جایگزین حبس تأکید دارند.

مجازات‌های جایگزین حبس، به‌کارگیری مجازات‌هایی است که از ضمانت اجرایی لازم در جهت اصلاح و تربیت مجرم برخوردار باشد، ضمن این که تبعات ناشی از مجازات حبس را نیز ندارد. از خصایص

ویژه مجازات های جایگزین حبس می توان به کاهش و از میان رفتن آسیب های اجتماعی که زندانی و خانواده زندانی را تهدید می کند و دیگر کم کردن هزینه های هنگفتی که دولت ها با مجازات حبس متحمل می شوند اشاره کرد. حبس زدایی و جلوگیری از صدور احکام بی رویه زندان و به ویژه تدوین لایحه مجازات های جایگزین حبس و پیش بینی این مجازات ها در قانون مجازات اسلامی جدید، تلاش برای زندان زدایی و بازنگری در جرائمی که برای آن ها مجازات حبس برقرار گرفته شده از جمله مهم ترین و جدی ترین سیاست های فقه قضائیه سازمان زندان ها می باشد. منظور از کاهش استفاده از زندان و جایگزین ها، حذف کامل زندان و رها کردن مجرمان نمی باشد بلکه این سیاست در نظر دارد ضمن فرهنگ سازی و اطلاع رسانی برای جامعه واکنشی را برگزیند که واجد کم ترین آثار سوء و بالاترین میزان بهره روری و امنیتی باشد. استفاده از جایگزین های حبس در صورتی مفید است که مغایر با امنیت اجتماعی، اقتصادی و... نباشد و باعث تکرار جرم و تعاقب مجرم نگردد و در جهت ایجاد فرصت اصلاحی مناسب برای مجرمین مالی و کسانی باشد که مرتکب جرائم غیر عمد و کم اهمیت شده اند و اشخاصی که از تودیع وثیقه ناتوانند بدون این که حق الناس در جامعه پایمال شود و آرامش و امنیت عمومی به مخاطره بیفتد. کاهش مجازات حبس فرایندی است که می کوشد با پیش بینی

روش‌ها و جایگزین‌های مناسب حبس از افزایش ورود بی‌رویه مجرمان به زندان‌ها جلوگیری نموده و در مقابل با دادن فرصت به چنین افرادی زمینه جبران خسارت وارده به جامعه را فراهم آورد. از جمله راه‌کارهای مجازات‌های جایگزین حبس می‌توان به نقش قضات در این زمینه اشاره کرد. اگر قضات نگرشی بازپروانه و اصلاحی درباره برخی جرائم داشته باشند می‌توانند با استفاده از مجازات‌های جایگزین حبس به خوبی ایفای نقش کنند. قضات باید یک دوره کارآموزی را در داخل زندان‌ها بگذرانند و از نزدیک آسیب‌های روانی شدن افراد را به منظور یافتن راه‌کارهایی در جهت کاهش جمعیت کفری لمس کنند.

مجازات‌های جایگزین حبس موجب کاهش آسیب‌های اجتماعی می‌شود. با توجه به ازدیاد جرائم در جامعه، ایجاب می‌کند که کاهش بازدارندگی در جامعه را ضروری بدانیم. از خصایص ویژه مجازات‌های جایگزین حبس کاهش و از بین رفتن آسیب‌های اجتماعی است که زندانی و خانواده زندانی متحمل می‌کند، ضمن این که هزینه‌های هنگفتی که دولت‌ها با مجازات حبس متحمل می‌شود کم‌تر خواهد شد. با پیش‌بینی روش‌ها و جایگزین‌های مناسب حبس از افزایش ورود بی‌رویه مجرمان به زندان‌ها جلوگیری می‌کند، با دادن فرصت و آزادی مشروط به چنین اشخاصی زمینه جبران خسارت وارده به جامعه فراهم می‌شود.

زندان در بهترین حالت نیز نمی‌تواند سازنده باشد و در عین حال مواردی که به جای زندان در قانون مجازات اسلامی جدید پیش بینی شده از یک سو، برای محکوم علیه می‌تواند واجد جنبه‌های مثبتی باشد و از دیگر سو، نوع این مجازات‌ها چنان است که می‌تواند در عالم خارج یا در مورد مجنی علیه هم فوایدی را در برداشته باشد. اجرای مجازات‌های جایگزین حبس می‌تواند فرصتی برای بازگشت زندانی به جامعه تلقی شود. مجازات‌های حبس که فقط به منظور قطع ارتباط مجرم و قرار گرفتن وی در یک محیط بسته باشد حادلی در بر نخواهد داشت. ممکن است یک مجرمی جهت جلوگیری از ایجاد ساد در جامعه به مدت معین در زندان نگهداری شود ادامه می‌دهد قطعاً پس از گذشتن مدت حبس، فرد مجرم با آگاهی‌های مجرمانه پیشین و با کنه عمیق‌تر نسبت به اجتماع از زندان آزاد می‌شود و دور باطل ارتعاب جرم در زندانی شدن دوباره ادامه خواهد یافت. جهت اصلاح مجازات درون زندان که مدت حبس خود را می‌گذرانند، برنامه‌های خاصی اجرا می‌شود که اگر این تدابیر به طور دقیق و درست اجرا شود، مطالبات رایج مطلوبی به دنبال خواهد داشت. اگر بتوان مجازات‌های جایگزین حبس را برای جرائم مختلف اعمال کرد، هزینه‌های ناشی از حبس و زندان به خانواده‌ها، جامعه و دولت تحمیل نمی‌شود. برخی از جرائم به گونه‌ای است که چاره‌ای به جزء حبس کردن مجرم وجود ندارد

اما در مورد برخی دیگر از جرائم، مجازات‌های جایگزین از اثربخشی بیش تری نسبت به زندان برخوردار است. به طور قطع برخی از مجرمان با قرار گرفتن در شرایط زندان به مجازات اعمال خود می‌رسند اما این موضوع در مورد تمام مجرمان صادق نیست.

به هر حال نظریه پردازان مجازات‌های جایگزین حبس اهدافی را برای این تدابیر ترسیم کرده و امیدوارند در صورت اعمال صحیح این کیفرها به این اهداف دست یابند:

- ۱- کاهش جمعیت کیفری زندان و صرفه جویی در هزینه‌ها.
 - ۲- بازپروری اجتماعی و تقویت حس مسئولیت در بزه کار.
 - ۳- مبارزه با افزایش تکرار جرم.
 - ۴- جبران خسارات بزه دهنده.
 - ۵- ایجاد اعتماد عمومی نسبت به عملکرد نظام عدالت کیفری^۱.
- آمارها و مطالعات صورت گرفته در کشورهای مختلف بیانگر این هستند که مجازات‌های جایگزین حبس در غایت به با خود مجازات حبس در تحقق اهدافشان موفق‌ترند. زیرا نه تنها بخشی مجازات‌های جایگزین می‌توانند باعث متنوع‌تر شدن ضمانت اجراها و در نتیجه اجرای عدالت شوند، بلکه اصلاح و بازسازگاری اجتماعی مجرم را بیش‌تر فراهم می‌نمایند.^۲ از این رو، بررسی امکان اجرایی و عملی نمودن

۱. ر.ک: یکرنگی، ایرانش، ۱۳۸۷، صص ۹۷-۹۳

۲. حاجی‌نبار فیروزجانی، ۱۳۸۵، ص ۸۵

جایگزین‌های حبس ناظر بر اطفال و نوجوانان در ایران؛ در محاق قانون مجازات اسلامی جدید در پرتو آموزه‌های جرم‌شناختی و کیفرشناسی مدرن ضرورت دارد. با این امید که مجازات‌های جایگزین حبس به عنوان ابزاری در دست مجرمان جهت تسهیل در ارتکاب جرم قرار نگرفته، با کنترل زندانیان به روش‌های نوین به اهداف والای خود برسیم که همانا اصلاح جامعه است.